

Voorliggend tussenproduct is het derde tussenproduct van ontwikkelteam Mens & Maatschappij, opgesteld tijdens de derde ontwikkelsessie in oktober 2018. Het betreft de 'grote opdrachten' van het leergebied, de essentie. Op basis van deze grote opdrachten zal het team in de volgende stap de benodigde kennis en vaardigheden gaan benoemen (bouwstenen). Ontwikkelteam Mens & Maatschappij vraagt uw feedback op de grote opdrachten op www.curriculum.nu/feedback.

In dit tussenproduct vindt u:

- Een toelichting op de grote opdrachten: van visie naar grote opdrachten.
- De bijgestelde grote opdrachten van het leergebied. Hierop vraagt het team uw feedback, zie daarvoor ook de bijgevoegde consultatievragen.
- De bijgestelde visie op het leergebied, deze ligt ten grondslag aan de grote opdrachten.
- Een begrippenlijst (bijlage 2)
- De bronnenlijst (bijlage 3)

De grote opdrachten zijn gebaseerd op de visie op het leergebied (opgesteld tijdens de eerste ontwikkelsessie en bijgesteld op basis van feedback) en vormen de basis voor de volgende stap: het benoemen van kennis en vaardigheden (bouwstenen).

Opnieuw feedback op de grote opdrachten?

In de vorige ontwikkelsessie is ook gewerkt aan de grote opdrachten. De teams hebben de eerste versie reeds ter consultatie voorgelegd. In deze derde ontwikkelsessie heeft het ontwikkelteam verder gewerkt aan de grote opdrachten. Op basis van de ontvangen feedback, maar ook, voor samenhang en eenduidigheid, in samenwerking met de teams van de andere acht leergebieden. De grote opdrachten zijn dus, ook als er al veel positieve feedback op is gekomen, aangescherpt en in samenhang aangepast. In deze fase vragen de teams daarom opnieuw feedback op de grote opdrachten.

Vervolg: consultatie tot 14 november

Geef uw feedback op www.curriculum.nu/feedback tot 14 november. Het ontwikkelteam zal uw feedback gebruiken om de grote opdrachten bij te stellen en uit te werken naar bouwstenen tijdens de volgende ontwikkelsessie in december. Uw feedback is zeer gewenst, alvast bedankt!

TOELICHTING: VAN VISIE NAAR GROTE OPDRACHTEN

Het leergebied Mens & Maatschappij (M&M) omvat (vanuit de huidige doelen gezien): Oriëntatie op jezelf en de wereld (po) en de vakken aardrijkskunde, bedrijfseconomie, geschiedenis, economie, filosofie, maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. De grote opdrachten in dit document gaan over thema's die de afzonderlijke M&M-vakken overstijgen.

In de visie van het ontwikkelteam op het leergebied Mens & Maatschappij, staat:

Dit leergebied...

...sluit aan op de behoefte van leerlingen om deel te willen uitmaken van de samenleving.

...vergroot interesse, kennis en inzicht in verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken binnen de maatschappij.

...bekijkt deze verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken in samenhang met behulp van de kennis en vaardigheden uit meerdere (vak)perspectieven.

...leidt tot begrip van mensen en samenlevingen.

...ondersteunt leerlingen bij het waarderen en beoordelen van informatie opdat zij een mening kunnen vormen en keuzes kunnen maken vanuit hun persoonlijk en het algemeen belang.

Vanuit deze visie is het ontwikkelteam gaan werken aan 'grote opdrachten'. Grote opdrachten beschrijven de kern van het leergebied; dat wat leerlingen nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden).

Het was niet eenvoudig om deze kern te benoemen. Niet alleen moesten bruggen worden geslagen tussen de verschillende schoolvakken maar ook tussen de verschillende onderwijssectoren. De ontwikkelteamleden, leraren po en vakdocenten vo, moesten een gezamenlijke taal leren spreken om dit gesprek te kunnen voeren.

Daarnaast waren er vele manieren om de kern te beschrijven. In het onderwijs gebruikt men daarvoor vaak 'kennis' en 'vaardigheden'. In de consultatiefase en in de literatuur kwamen ook hele andere mogelijkheden om tot een beschrijving te komen aan de orde: 'big ideas', 'thema's', 'rollen', 'competenties' of 'contexten'. Het was belangrijk om bij de beschrijving van de kern van het leergebied ook duidelijk te maken op welke manier, vanuit welk 'lijstje', de Grote Opdrachten worden beschreven.

Het ontwikkelteam Mens & Maatschappij komt samen met het ontwikkelteam Mens & Natuur tot vier manieren van beschrijven:

- **Vaardigheden:** activiteiten of werkwijzen (ook wel: vakvaardigheden, vakoverstijgende vaardigheden, brede vaardigheden, werkwijzen of competenties)
- **Denkwijzen:** manieren van denken (in de buitenlandse literatuur ook wel *crosscutting concepts of key ideas* genoemd)
- **Concepten:** allerlei vormen van kennis ((vak-)begrippen, (kern-)concepten, *disciplinary core ideas of big ideas*)
- **Contexten:** betekenisvolle situaties (ook wel: voorbeelden, thema's, verantwoordelijkheden of rollen die mensen kunnen hebben (als consument, burger, enz.))

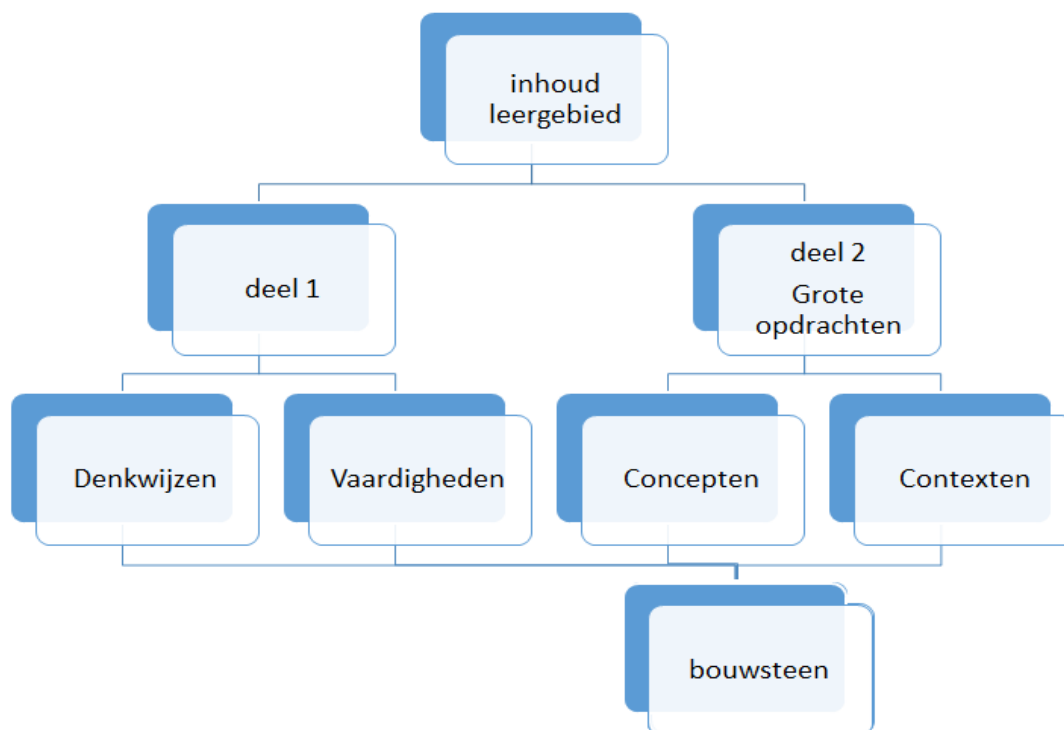
Iedere uitwerking is op zichzelf waardevol maar het gebruik van vier verschillende uitwerkingen tegelijkertijd is verwarrend. Het ontwikkelteam komt dan ook tot een clustering:

- In deel 1 staan hoe vaardigheden en denkwijzen in dit leergebied aan de orde komen.
- In deel 2 staan hoe concepten en contexten aan de orde komen.

Er is bewust voor gekozen om tot een gezamenlijke Mens & Maatschappij en Mens & Natuur kader te komen:

- Er zijn veel overeenkomsten tussen de leergebieden: beide bestaan uit meerdere schoolvakken. Daarnaast zijn er veel overeenkomsten in de aard van de vakken: leerlingen leren de wereld om hen heen te beschrijven en verklaren.
- Een gemeenschappelijk kader zorgt ervoor dat Grote Opdrachten binnen de twee leergebieden op vergelijkbare manier kunnen worden gelezen en worden uitgewerkt. Dat biedt de mogelijkheid om Grote Opdrachten in een later stadium in samenhang uit te werken.
- Dit gemeenschappelijk kader sluit aan op de diversiteit van scholen en aanpakken.

In de volgende fase van deze curriculumontwikkeling, bij het maken van de bouwstenen die de basis van de nieuwe doelen zullen gaan vormen, worden de kernconcepten, contexten, vaardigheden en denkwijzen verder geconcretiseerd. In de bouwstenen worden de vaardigheden en denkwijzen uit deel 1 verbonden met de concepten en contexten uit deel 2.

Deze figuur laat zien hoe in de bouwstenen zowel de denkwijzen, vaardigheden, concepten als contexten terugkomen.

Deel 1 – Vaardigheden en denkwijzen

Vaardigheden en denkwijzen vormen het gereedschap voor het bestuderen van de kernconcepten en belangrijke contexten van het leergebied.

- Vaardigheden zijn activiteiten of werkwijzen (zoals informatievaardigheden, bronnen vergelijken, of grafieken maken) maar het zijn ook 'toepassingen van denken' (bijvoorbeeld: een redenering maken of ontwerpen).
- Denkwijzen zijn manieren van denken die bruikbaar zijn binnen het hele leergebied (bijvoorbeeld: denken in termen van continuïteit en verandering of denken in feiten en opvattingen).

Vaardigheden en denkwijzen liggen in elkaars verlengde. Vaardigheden hebben betrekking op concreet handelen, denkwijzen gaan over manieren waarmee je situaties kunt analyseren. Leerlingen oefenen met (vak-)vaardigheden, ze verdiepen en verbreden hun kennis en ze bespreken op welke manier die kennis en vaardigheden hen verder heeft gebracht. Zo ontwikkelen leerlingen in de loop van de tijd verschillende denkwijzen. Toch verloopt deze ontwikkeling niet in een vaste volgorde. Leraren die bewust denkwijzen inzetten in hun lessen, stimuleren hun leerlingen om vaardigheden te oefenen en deze wendbaar en doelmatig in te zetten.

Denkwijzen en vaardigheden zijn bij verschillende schoolvakken bruikbaar, maar krijgen bij ieder schoolvak hun eigen inkleuring.

Denkwijzen binnen het leergebied Mens & Maatschappij

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij komen de volgende denkwijzen nadrukkelijk aan de orde:

- *denken in perspectieven*
Maatschappelijke vraagstukken moeten worden gezien vanuit meerdere perspectieven. Het gaat daarbij in ieder geval om de aardrijkskundige, economische, filosofische, historische, politieke en sociale perspectieven.
- *denken in feiten en opvattingen*
Leerlingen leren onderscheid te maken tussen feiten en opvattingen. Ze kunnen feiten en opvattingen ook wegen.
- *denken in ordeningen*
Hierbinnen maken leerlingen gebruik van passende ordeningen als causaliteit, systemen, structuren en patronen.
- *denken in termen van relaties en interacties*
In de samenleving komen mensen dagelijks in aanraking met anderen. Bij deze ontmoetingen brengt ieder zijn eigen narratief in. Binnen M&M krijgen leerlingen inzicht in relaties en interacties tussen verschillende personen en groepen. Hierbij denken zij vanuit diversiteit, in overeenkomsten en verschillen.

Vaardigheden binnen het leergebied Mens & Maatschappij

Binnen het leergebied wordt er onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten vaardigheden: brede vaardigheden, vakoverstijgende vaardigheden en vakvaardigheden.

Voorbeelden van vakoverstijgende vaardigheden bij Mens & Maatschappij zijn: het stellen van vragen, verbanden leggen en het vormen van een oordeel over maatschappelijke vraagstukken.

Voor de oordeelsvorming is het noodzakelijk dat de leerlingen diverse informatiebronnen kunnen analyseren en interpreteren om op basis hiervan argumenten voor hun eigen mening te formuleren.

Maatschappelijke verschijnselen kennen diverse aspecten. Om deze te kunnen duiden is het belangrijk om deze vanuit zoveel mogelijk perspectieven te benaderen. De vakspecifieke manieren van redeneren binnen M&M dragen bij aan een zo groot mogelijk begrip van deze verschijnselen.

Binnen de brede vaardigheden zijn er drie vaardigheden die vaker terugkomen binnen het leergebied mens en maatschappij:

- Kritisch denken. Dit is bij uitstek een M&M vaardigheid. Leerlingen ontwikkelen het vermogen om zelfstandig tot weloverwogen en beargumenteerde oordelen te komen over maatschappelijke verschijnselen. Op basis hiervan kunnen zij in hun persoonlijke en maatschappelijke leven besluiten nemen.
- Probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Leerlingen kunnen een probleem in de samenleving (h)erkennen. Om vanuit hier tot een plan te komen en het probleem (praktisch) op te lossen.
- Binnen de huidige pluriforme samenleving is het essentieel dat leerlingen effectief kunnen leren, werken en leven met mensen van verschillende etnische, sociale en culturele achtergronden. Deze sociale en culturele vaardigheden ontwikkelen zij vooral binnen M&M omdat de samenleving in dit leergebied centraal staat.

Deel 2 – Grote Opdrachten (contexten en concepten)

De grote opdrachten zijn ontwikkeld vanuit grotere contexten en kernconcepten:

- Contexten zijn situaties waarin kennis betekenis krijgt (een thema, een situatie, een maatschappelijk vraagstuk, ...).
- Concepten zijn allerlei vormen van kennis die je kunt gebruiken om contexten te kunnen beschrijven of analyseren (bijvoorbeeld: aan de hand van het kernconcept 'macht' kun je verkiezingen (context) beschrijven).

Relatie met de visie en onderlinge samenhang

De (concept)visie op het leergebied Mens & Maatschappij beschrijft de relevantie en doelen van het leergebied. Binnen het leergebied leren leerlingen om maatschappelijke vraagstukken vanuit verschillende perspectieven te bekijken en daaruit conclusies te trekken. Het gaat daarbij zowel over vraagstukken in het hier en nu, als over vraagstukken die op andere plekken en in andere tijden spelen.

In de inleiding staat hoe het leergebied kan worden beschreven: vanuit concepten, contexten, denkwijzen en vaardigheden. Het ontwikkelteam kiest ervoor om de denkwijzen en vaardigheden niet op te nemen bij de Grote Opdrachten maar te beschrijven in deel 1. Vaardigheden en denkwijzen vormen het gereedschap. Ze zijn minstens zo belangrijk als de Grote Opdrachten en zijn daar onlosmakelijk mee verbonden. In de uitwerking van de bouwstenen zal dit zichtbaar (moeten) worden. De Grote Opdrachten zijn beschreven vanuit contexten en concepten.

Criteria voor Grote Opdrachten

Een belangrijk criterium voor het selecteren en benoemen van Grote Opdrachten is dat ze gezamenlijk de basis vormen voor leerlingen om de samenleving en de complexe en steeds veranderende wereld om hen heen te (leren) kennen en te begrijpen, zich daarover een mening te vormen, te waarderen en te beoordelen. Verder dragen de Grote Opdrachten bij aan ontwikkelen van begrip voor de wijze waarop mensen in andere tijden of op andere plaatsen hun keuzes gemaakt hebben of maken.

Om te voldoen aan het criterium (doel) om leerlingen vanuit verschillende (vak)perspectieven te leren kijken hebben alle Grote Opdrachten telkens betrekking op meerdere M&M vakken. Dat betekent dat meerdere disciplines er invulling aan kunnen geven, maar dat de Grote Opdrachten ook voldoende in zich hebben om in een (breder) leergebied behandeld te worden. Alle Grote Opdrachten voldoen aan de voorwaarde dat ze zowel in het po als vo herkenbaar en leerbaar zijn.

Toelichting bij de keuze voor Grote Opdrachten

Het leergebied gaat over de interactie tussen de mens en zijn omgeving, vroeger en nu, hier en elders. Dit is herkenbaar in Grote Opdrachten over mens, plaats en omgeving (GO1); over de interactie tussen (groepen) mensen: macht, gezag en bestuur (GO 2), keuze, welvaart, schaarste en verdeling (GO3), waarden, politieke stromingen en rechtvaardigheid (GO7), identiteit en cultuur (GO8), welzijn (GO9) en conflicten en samenwerking (GO11); en over onze omgang met informatie en kennis (GO4).

De visie benoemt verder een aantal (maatschappelijke) ontwikkelingen en verschijnselen die van belang zijn binnen het leergebied M&M. Ze komen terug in een aantal afzonderlijke Grote Opdrachten: globalisering (GO 6), duurzame ontwikkeling (GO 10) en de invloed van technologie op onze samenleving (GO 12), alsmede onze omgang met tijd, continuïteit en verandering (GO 5).

Samenhang met Grote Opdrachten van andere leergebieden

De (concept)visie op het leergebied Mens & Maatschappij brengt ook de samenhang met andere leergebieden expliciet in beeld. Als leergebieden (en hun Grote Opdrachten) elkaar aanvullen en versterken ontstaat samenhang. Een gemeenschappelijke taal (begrippenkader) en gemeenschappelijk kader voor de Grote Opdrachten helpt daarbij.

Het begrippenkader en format voor de selectie van Grote Opdrachten is afgestemd met het leergebied Mens & Natuur (M&N). Voor beide leergebieden gelden ook een aantal gemeenschappelijke concepten en contexten (zie de Grote Opdrachten hieronder) en een aantal dezelfde, of op zijn minst vergelijkbare, vaardigheden en denkwijzen. Door deze concreet te benoemen is geprobeerd een (eerste) antwoord te geven op de vraag naar een meer universeel begrippenkader. De samenhang met M&N is hoe dan ook van belang; in het po is hier in de vorm van het bredere leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld al veel ervaring mee.

Hieronder staan alle Grote Opdrachten van M&M en de relaties die er zijn met één of meer Grote Opdrachten van andere leergebieden.

De Grote Opdrachten die betrekking hebben op een aantal mondiale thema's en ontwikkelingen verdienen extra vermelding: het betreft globalisering (GO 6), duurzame ontwikkeling (GO 10) en technologie (GO 12). Deze Grote Opdrachten komen in verschillende leergebieden aan de orde; hetzij als een aparte (en soms vrij identieke) Grote Opdracht, hetzij als onderdeel van een Grote Opdracht. Het betreft (Grote Opdrachten van) de leergebieden Mens & Natuur (M&N), Digitale geletterdheid (DG), Burgerschap (Burg) en in mindere mate Kunst & Cultuur (K&C).

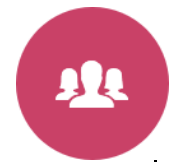
Verder krijgen de Grote Opdrachten en de invulling daarvan in bouwstenen van het leergebied Burgerschap voor een belangrijk deel hun plek in het leergebied M&M. Dat geldt ook voor het leergebied Digitale geletterdheid.

Het leergebied Engels/Moderne vreemde talen heeft haar Grote Opdrachten geordend rondom drie perspectieven. Twee ervan verhouden zich onmiskenbaar tot het leergebied M&M: talen in communicatief perspectief (M&M: met talen kun je de wereld leren kennen en het gesprek aangaan met mensen met een andere cultuur (GO 8) en globalisering (GO 6)) en talen in intercultureel perspectief (M&M: Identiteit en cultuur (GO 8) en het belang van sociale en culturele vaardigheden).

Overzicht Grote Opdrachten M&M

In samenhang met / relatie tot Grote Opdrachten van andere leergebieden:

GO Leergebied M&M	GO andere leergebieden
1. Mens, plaats en omgeving	<p>MENS & NATUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - 5 Natuurlijke grondstoffen en materialen - 6 Aarde, klimaat en atmosfeer <p>KUNST & CULTUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - 3. Kunst en cultuur verbinden verleden, heden en toekomst - 5. Kunst en cultuur vormen de spiegel van de wereld
2. Macht, gezag en bestuur	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2. Wie heeft het hier voor het zeggen !?
3. Keuze, welvaart, schaarste en verdeling	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6. Samenleven is een werkwoord - 9. Iedereen is een wereldburger <p>DG</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6. Digitale technologie heeft invloed op economische activiteiten
4. Informatie en kennis	<p>NEDERLANDS</p> <ul style="list-style-type: none"> - 5. De competente taalgebruiker verwerkt (digitale) informatie kritisch <p>REKENEN & WISKUNDE</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6. Zeggen getallen altijd de waarheid? (informatie en onzekerheid) <p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 8 De digitale maatschappij, dat ben jij <p>DIGITALE GELETTERDHEID</p> <ul style="list-style-type: none"> - 3 Data en informatie – Een pad naar kennis in het woud van data. - 7. Gegevens de baas?! <p>MENS & NATUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1 Communicatie en informatieverwerking

5. Tijd, continuïteit en verandering	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2. Wie heeft het hier voor het zeggen !? - 7. Innovatie vraagt om reflectie <p>KUNST & CULTUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - 3. Kunst en cultuur verbinden verleden, heden en toekomst
6. Globalisering	<p>ENGELS/ MVT</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1. Talen faciliteren grensoverstijgende communicatie <p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 9. Iedereen is een wereldburger <p>DIGITALE GELETTERDHEID</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1. In de wereld is alles en iedereen digitaal met elkaar verbonden
7. Ethiek, politieke stromingen, rechtvaardigheid	<p>BURGERSCHAP</p> <p>Genoemde concepten komen bij verschillende Grote Opdrachten aan de orde, met name:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 5. Iedereen is anders, maar gelijkwaardig - 6. Samenleven is een werkwoord
8. Identiteit en cultuur	<p>ENGELS/ MVT</p> <ul style="list-style-type: none"> - 3. Interculturele competentie: talen zijn dragers van cultuur <p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 4. Identiteiten zijn in ontwikkeling - 5. Iedereen is anders maar gelijkwaardig <p>DIGITALE GELETTERDHEID</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2. De digitale maatschappij, dat ben jij <p>KUNST & CULTUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2. Kleur verhalen door artistieke expressie - 5. Kunst en cultuur vormen de spiegel van de wereld
9. Welzijn	<p>MENS & NATUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezondheid is belangrijke pijler van alle Grote Opdrachten
10. Duurzame ontwikkeling	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 10. Verantwoordelijk voor je leefomgeving <p>DIGITALE GELETTERDHEID</p> <ul style="list-style-type: none"> - 8. Duurzaamheid en innovatie <p>MENS & NATUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - Duurzame ontwikkeling is belangrijke pijler van alle Grote Opdrachten
11. Conflicten en samenwerking	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6. Samenleven is een werkwoord
12. Technologie	<p>BURGERSCHAP</p> <ul style="list-style-type: none"> - 7. Innovatie vraagt om reflectie <p>DIGITALE GELETTERDHEID</p> <ul style="list-style-type: none"> - 4. De mens is de baas over digitale technologie - 5. De makende mens heeft digitale technologie als instrument <p>MENS & NATUUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - Technologie is belangrijke pijler van alle Grote Opdrachten.

GROTE OPDRACHTEN

Grote Opdracht 1 – Iedereen moet zijn plaats kennen

Mens, plaats en omgeving

Relevantie

Mensen willen wonen, werken en verblijven in een veilige, gezonde en prettige omgeving. We veranderen daarom onze omgeving zodat deze zoveel mogelijk tegemoet komt aan onze wensen. Daarmee hechten we ook waarde toe aan 'onze' plek op de wereld.

Inhoud

De omgeving laat zien wat we belangrijk vinden of wat onze voorouders in het verleden belangrijk vonden. De omgeving is daarmee gevormd door keuzes in het verleden en het heden. Leerlingen leren hoe zij die sporen uit het verleden kunnen herkennen en waarderen. Daarnaast is de omgeving nooit af: we moeten leren hoe we er veilig en prettig kunnen blijven leven. En hoe we keuzes maken uit de vele mogelijkheden die er zijn.

Het leergebied Mens & Maatschappij vergroot en vormt mede het wereldbeeld van leerlingen. Leerlingen leren niet alleen hun eigen omgeving maar ook andere omgevingen kennen. Ze leren over ruimtelijke ordening en de invloed van het landschap, klimaat en natuurlijke hulpbronnen op de manier waarop gebieden zijn gevormd. Daarnaast leren ze onderzoek doen naar plaatsen dichtbij en veraf, toen en nu.

Leerlingen willen leren over plaatsen en hun verleden. Daarmee kunnen zij zichzelf beter plaatsen in hun omgeving en in de tijd en kunnen ze de actualiteit beter begrijpen. Maar de kennis over gebieden dichtbij en veraf, vroeger en nu, laat hen vooral nadenken over de keuzes die we hier en nu en voor de toekomst maken.

Brede vaardigheden

Ondernemend denken en handelen in en voor de eigen omgeving is met name van belang in deze Grote Opdracht. Goed samenwerken met anderen is nodig om de juiste beslissingen te nemen en die te realiseren.

Grote Opdracht 2 – Wetten en regels zorgen voor vrijheid

Macht, gezag en bestuur

Relevantie

Om iets voor elkaar te krijgen, zul je anderen moeten meekrijgen in je ideeën. Macht is het vermogen om gedrag van anderen te beïnvloeden. Dit kan bijvoorbeeld door machtsbronnen in te zetten als wetten, regels, kennis, geld en geweld.

Inhoud

Zolang mensen macht als legitiem beschouwen is er sprake van gezag en staan zij toe dat zij beïnvloed worden. Duidelijke (vastgelegde) machtsverhoudingen bieden mensen zekerheid in hun maatschappelijke handelen. Zonder legitimiteit kan macht overgaan in het uithollen van de vrijheid.

Onze democratische rechtsstaat reguleert de machtsverhouding tussen burgers en staat. Binnen het leergebied Mens & Maatschappij leer je hoe dit is georganiseerd, en hoe het bestuur in ons land en in andere landen is geregeld. Hiernaast leer je ook de rechten en plichten van bijvoorbeeld consumenten en bedrijven kennen.

Voor leerlingen is belangrijk om te weten in hoeverre je zelf in je privéleven te maken hebt met macht en machtsverhoudingen. Wat mag de overheid van je weten? Wanneer voel je je onder druk gezet? En, positiever geformuleerd, hoe zorg je ervoor dat je leiderschap kunt tonen om de idealen te bereiken die je voor ogen hebt?

Brede vaardigheden

Bij deze Grote Opdracht gaat het vooral om samenwerken en het besef dat dit van belang is als je de zaken in een samenleving goed wilt regelen en afstemmen. Daarnaast zijn in dit opzicht ook kritisch denken en communiceren belangrijke brede vaardigheden.

Grote Opdracht 3 – Ik kies dus ik ben

Keuze, welvaart, schaarste en verdeling

Relevantie

Mensen maken voortdurend keuzes bij de inzet van aandacht, geld en tijd. Niet kiezen kan daarbij ook een keuze zijn. Keuzes hebben invloed op ons welbevinden en op dat van anderen.

Inhoud

Organisaties, bedrijven en overheden maken keuzes op het gebied van productie, consumptie en verdeling. Deze keuzes kunnen grote gevolgen hebben op de fysieke- en sociale omgeving van mensen dichtbij en veraf. Leerlingen leren hoe zij vanuit verschillende rollen (consument, burger, klasgenoot of producent) tot verschillende keuzes kunnen komen.

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij leer je op welke manier keuzes tot stand komen of waar keuzes door worden beïnvloed. Mensen kiezen vanuit de mogelijkheden die zij hebben en die zijn niet voor iedereen gelijk. Bij schaarste, als wensen en behoeften verder gaan dan wat beschikbaar is aan middelen, moet men alternatieven zoeken. Het keuzeproces is ingewikkeld en verloopt minder verstandelijk dan soms wordt gedacht: het is tijd- en cultuurafhankelijk en het is makkelijk te beïnvloeden door anderen. Daarnaast is het ingewikkeld om de consequenties van je keuzes te overzien.

Ieder mens krijgt in de loop van zijn leven steeds meer verantwoordelijkheid bij het maken van keuzes. Of het nu gaat over financiën (financiële zelfredzaamheid), beroepsoriëntatie of maatschappelijke en politieke keuzes, het onderwijs ondersteunt leerlingen bij het maken van afwegingen en bij het doorzien van consequenties van keuzes.

Brede vaardigheden

Bij deze Grote Opdracht ligt het accent op ondernemend denken en handelen. Daarnaast is oriëntatie op jezelf, je studie en je loopbaan van belang.

Grote Opdracht 4 – Van data naar wijsheid

Informatie en kennis

Relevantie

We zijn, door de razendsnel veranderende technologie, steeds beter in staat om meer data en informatie te verzamelen en te delen. Zo komen we steeds meer te weten over ons verleden en over gebieden dichtbij en veraf. De steeds sneller toenemende informatiestroom kan er soms ook toe leiden dat we niet goed meer weten welke informatie belangrijk en betrouwbaar is. Of, anders gezegd, hoe we uit al die informatie kennis en wijsheid kunnen halen.

Inhoud

De besluiten die we als maatschappij nemen vragen om betrouwbare, gemeenschappelijk geaccepteerde informatie. In het onderwijs betekent dat, dat leerlingen het gereedschap in handen moeten krijgen om informatiestromen te filteren en om te zetten in kennis en wijsheid.

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij leer je hoe je op verschillende manieren (betrouwbare) bronnen kunt selecteren en data kunt verzamelen. Je leert ook hoe je bronnen, data en informatie vanuit verschillende invalshoeken kunt bekijken en kunt gebruiken. Je leert hoe je data omzet in informatie, hoe je informatie ordent, analyseert, interpreteert en deelt. Je leert ook hoe anderen dat doen zodat je ook deze informatie op waarde kunt schatten.

Voor leerlingen is het waardevol om het verschil te ervaren tussen informatie, kennis en wetenschap. Het vergroten van de kennis nuanceert het beeld van 'de ander' en 'het andere'. En het is belangrijk dat een leerling zich afvraagt in hoeverre objectieve informatie en kennis wel bestaat.

Brede vaardigheden

Binnen deze Grote Opdracht ligt het accent op kritisch denken: data en informatie moeten immers beoordeeld en gewogen worden. Daarnaast leren leerlingen hoe belangrijk het is om vanuit verschillende invalshoeken te kijken naar informatie: welk doel heeft de zender, wie is de ontvanger? Sociale en culturele vaardigheden & communiceren maken daar onderdeel van uit.

Tot slot leren leerlingen dat de informatievraag bij verschillende beroepen anders ligt (oriëntatie op jezelf, je studie en je loopbaan).

Grote Opdracht 5 – Alles is altijd steeds weer anders

Tijd, continuïteit en verandering

Relevantie

Het heden is het resultaat van het verleden en wijst vooruit naar de toekomst. Om dat in te zien heb je historisch besef nodig. Het leergebied Mens & Maatschappij brengt leerlingen in contact met het verleden en met werelden die nieuw voor hen zijn. Door zich te verdiepen in de werelden van toen en elders begrijpen leerlingen hoe het nu zich heeft gevormd. Ze leren zich te verplaatsen in mensen die anders deden en dachten, en leren vanuit verschillende perspectieven naar verleden en heden te kijken. Historisch besef betekent ook dat je realiseert dat wat in het verleden heeft plaatsgevonden ook in de toekomst, maar dan weer net iets anders, kan gebeuren.

Inhoud

Niet iedereen kijkt op dezelfde manier naar het verleden. Vaak ontbreken bronnen, of spreken die elkaar tegen. Op de geschiedenis bestaan bovendien verschillende perspectieven. Tegelijk kan een gezamenlijk verhaal over ons verleden van belang zijn voor het gesprek over wie we als samenleving (willen) zijn.

In alle tijden stonden mensen voor dezelfde vragen. Afhankelijk van plaats en tijd, de opvattingen die ze hadden en de kennis en techniek die tot hun beschikking stond, gaven ze daar vaak verschillende antwoorden op. Door je te oriënteren in de tijd begrijp je wat er veranderd is en wat er in de economie, in sociale verhoudingen, in politiek en in cultuur gelijk gebleven is, en waardoor dat kon gebeuren. Dat leert je ook dat er in de geschiedenis verschillende relaties zijn tussen oorzaken en gevolgen.

Het verhaal van anderen kan soms verschillen met de persoonlijke kijk op verleden, heden en toekomst. Hoe legt de ene leerling aan een andere uit wat voor hem de waarde is van zijn eigen narratief zonder het verhaal van de ander uit het oog te verliezen? Leerlingen leren hun eigen antwoorden te geven op wezenlijke vragen en de vragen die zij zelf ook opnieuw blijven stellen in historisch perspectief te plaatsen.

Brede vaardigheden

De belangrijkste brede vaardigheid binnen deze Grote Opdracht is kritisch denken. Bronnen uit het verleden zijn niet altijd eenduidig. Verhalen over het verleden zijn gekleurd. Daarnaast moet een leerling zich kunnen verplaatsen in mensen die een andere achtergrond hebben en vanuit andere verhalen naar het verleden kijken (sociale- en culturele vaardigheden).

Grote Opdracht 6 – De wereld is een dorp

Globalisering

Relevantie

Onze levens zijn steeds meer en steeds intensiever vervlochten met de levens van andere mensen. Die ander woont ook nog eens steeds verder weg. In het verre verleden verplaatsten mensen, goederen en ideeën zich ook al over zeer grote afstanden. Toch is de globalisering zoals die nu plaatsvindt anders en komen er hele nieuwe vragen op ons af.

Inhoud

Door ontwikkelingen op het gebied van vervoer, informatie- en telecommunicatie kunnen mensen sneller van en met elkaar leren en handelen. Grondstoffen, halffabricaten en eindproducten gaan de hele wereld over. Maatschappijen worden steeds afhankelijker van elkaar. Zo ontstaat een proces van wereldwijde economische, politieke afhankelijkheid en culturele integratie. Tegelijkertijd komen er ook bewegingen op die steeds feller tegen die afhankelijkheid en integratie pleiten. Mensen stellen zich de vraag of de regels die hier gelden ook in het buitenland moeten gelden en vice versa. In hoeverre willen we samenwerken met mensen in landen met hele andere normen en waarden?

Het leergebied Mens & Maatschappij gaat over onze afhankelijkheid van anderen. Leerlingen leren er hoe historische-, politieke-, economische- en geografische factoren onze samenwerking met andere landen bepalen. Hoe de kleiner wordende wereld ook van invloed is op migratie. Daarnaast leren leerlingen over internationalisering: hoe je internationaal je weg kunt vinden om met anderen samen te werken.

Voor leerlingen is het belangrijk om te leren hoe je je kunt verhouden tot 'het vreemde' en hoe je om kunt gaan met ontwikkelingen die zo groot zijn dat niemand er richting aan kan geven.

Brede vaardigheden

Globalisering vraagt om het vermogen kritisch te denken. Ook sociale en culturele vaardigheden zijn belangrijk bij deze Grote Opdracht.

Grote Opdracht 7 – Tussen droom en daad staat (n)iets in de weg

Waarden, politieke stromingen, rechtvaardigheid

Relevantie

Mensen zijn door hun denkvermogen in staat om idealen te ontwikkelen over hoe wij ons leven en onze samenleving willen inrichten. De waarden die ten grondslag liggen aan deze idealen kunnen verschillend zijn. Deze waarden zijn te herkennen in de samenleving als normen in wetten en regels, maar ook in gebruiken en gewoontes. Je inleven in de waarden van anderen draagt bij aan wederzijds begrip. Kennis van levensbeschouwelijke, ethische en politieke tradities en stromingen, en mensbeelden is hierbij belangrijk.

Inhoud

Wanneer waarden verschillen kan het lastig zijn om idealen ten uitvoer te brengen omdat er politieke besluiten over genomen moeten worden. Idealen komen onder andere tot uiting bij politieke partijen en politieke stromingen. Iedere politieke stroming heeft een eigen beeld van de ideale samenleving en van een rechtvaardige verdeling van welvaart, inkomen, zorg en onderwijs. Bij idealen gaat het ook over de wijze waarop je deze realiseert.

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij (h)erkennen leerlingen de waarden en uitgangspunten waarop maatschappelijke (of sociale, economische en filosofische) idealen en ideologieën en mensbeelden gebaseerd zijn. Hiermee kunnen ze een eigen beeld van rechtvaardigheid ontwikkelen. Om actief te kunnen deelnemen aan de samenleving moet je je inleven in de verschillende (onderliggende) waarden van anderen.

Het is goed om te ontdekken wat iemands eigen idealen zijn en die de ruimte te geven, maar ook of deze haalbaar zijn. Leerlingen oefenen met (ethische) afwegingen en het op waarde kunnen schatten van eigen en andermans idealen.

Brede vaardigheden:

Bij deze Grote Opdracht ligt het accent op kritisch denken. Ook sociale en culturele vaardigheden zijn van belang

Grote Opdracht 8 – Je leert jezelf kennen door de ogen van een ander

Identiteit, mensbeeld en cultuur

Relevantie

Mensen leven in groepen en creëren, leren, delen en passen zich aan aan cultuur. Identiteit en hoe in een cultuur naar de mens wordt gekeken, hangen samen. Elke cultuur heeft een eigen mensbeeld en dit bepaalt mede wie je bent en hoe anderen je zien. Toch valt jouw identiteit niet helemaal samen met de groep(en) waar je deel van uitmaakt. Ieder mens heeft ook zijn eigen persoonlijke identiteit, het verhaal over zichzelf, dat ontstaat in interactie met anderen en door eigen persoonlijke kenmerken.

Inhoud

In onze maatschappij werken groepen samen maar kunnen ze ook botsen. Deze botsingen versterken op korte termijn de identiteit en het 'wij-gevoel', maar ze kunnen ook verschillende groepen uit elkaar drijven. Hoe kunnen groepen met elkaar blijven samenwerken en samenleven?

Het leergebied Mens & Maatschappij biedt leerlingen kennis van groepen, identiteit, culturen en geestelijke stromingen. Leerlingen krijgen inzicht in het proces van de voortdurende ontwikkeling van hun persoonlijke identiteit en die van groepen.

Door het proces van individualisering in de samenleving hechten we steeds meer waarde aan bewustzijn over wie je bent, wie je wilt zijn en hoe je je zelf kunt ontwikkelen. Leerlingen krijgen bij Mens en Maatschappij inzicht in de keuzes die ze kunnen maken over welke persoonlijke identiteit ze wanneer willen laten zien, hoe ze zich tot anderen verhouden en tot welke groepen ze (willen) behoren.

Brede vaardigheden

Bij deze Grote Opdracht ligt het accent op sociale en culturele vaardigheden. Het gaat over de wisselwerking tussen groepen en tussen het individu en de groep.

Grote Opdracht 9 – Zorg voor elkaar!

Welzijn

Relevantie

Mensen zijn sociale wezens. Ze zorgen voor elkaar en verwachten ook zorg van elkaar. Op kleine schaal, binnen de klas, spelen sociale veiligheid en welbevinden een belangrijke rol. Hoe je je voelt hangt af van je eigen keuzes, keuzes van anderen en de omstandigheden waarin je je bevindt. Op grotere schaal organiseren maatschappijen ook de zorg voor elkaar. We meten ons maatschappelijk welzijn af aan indicatoren als veiligheid, gezondheid en geluk.

Inhoud

In het klein en in het groot kunnen we als maatschappij keuzes maken die ons welzijn beïnvloeden. We kunnen bijvoorbeeld investeren in materiële zaken zoals gezondheidszorg of verkeersveiligheid. Maar sommige immateriële zaken, zoals 'het politieke klimaat', sociale veiligheid of geluk, zijn lastiger te beïnvloeden.

Het leergebied Mens & Maatschappij gaat over sociale veiligheid binnen kleinere groepen. Het gaat ook over het welzijn van de samenleving als geheel, onze zorg voor anderen en hoe we de organisatie daarvan vormgeven.

Persoonlijk welbevinden hangt af van sociale veiligheid in de groep. Persoonlijk gedrag en welbevinden beïnvloeden elkaar. Het leergebied geeft handvatten bij het ontwikkelen van een reëel zelfbeeld en inzicht in de wisselwerking tussen eigen gedrag en dat van anderen.

Brede vaardigheden

Bij deze Grote Opdracht gaat het vooral over zelfregulering en over samenwerking in het klein met anderen, in het groot binnen de maatschappij.

Grote Opdracht 10 – De wereld is om door te geven

Duurzame ontwikkeling

Relevantie

Hoe de toekomst eruit ziet, weten we niet. Sommige zaken kunnen we voorspellen, andere zijn afhankelijk van keuzes die we nog gaan maken. We weten dat de wereldbevolking zal toenemen, we denken dat de welvaart toeneemt, dat het klimaat verandert en dat technologie een steeds prominenter rol zal gaan innemen in de samenleving. Hoe de toekomst er ook uit zal zien, zeker is dat mensen en organisaties zich voortdurend moeten ontwikkelen om zich aan de veranderende omstandigheden aan te passen.

Inhoud

Door de onzekerheid over de toekomst, worstelen individuen en maatschappijen met hun keuzes voor later. We weten immers niet of de inspanningen die we nu doen, de beoogde effecten zullen hebben. We kiezen sneller voor resultaten nu dan voor mogelijke toekomstige opbrengsten.

Het leergebied Mens & Maatschappij gaat ook over omgaan met de toekomst. Je leert over hoe men in het verleden aankeek tegen de toekomst en hoe actuele maatschappelijke vraagstukken en dilemma's onze toekomst zullen vormgeven. Leerlingen leren hoe ze vanuit de beperkte informatie die beschikbaar is, scenario's kunnen maken voor de toekomst. Ze leren hoe zij keuzes kunnen maken die er voor zorgen dat de aarde leefbaar blijft voor toekomstige generaties. En ze leren hoe ze deze keuzes kunnen omzetten in daden.

Een duurzame toekomst vraagt om leerlingen die in staat zijn om verder vooruit te kijken. Ze leren hoe zij kunnen omgaan met de dilemma's die voortkomen uit het streven naar een duurzame toekomst.

Brede vaardigheden

In deze Grote Opdracht ligt de nadruk op creatief denken en handelen, omdat het draait om het vermogen om nieuwe ideeën voor vraagstukken te bedenken. Daarnaast wordt er in deze opdracht aandacht besteed aan probleemoplossend denken en handelen, vanwege het vermogen om een probleem te (h)erkennen en het duurzaam op te lossen. Tot slot speelt zelfregulering in deze grote opdracht een belangrijke rol, want iedereen is verantwoordelijk voor een duurzamere wereld.

Grote Opdracht 11 – Wil je conflicten? Ga samenwerken!

Conflicten en samenwerking

Relevantie

Om hun doelen te bereiken, werken mensen samen. In de klas, in de economie of in de politiek zoeken mensen andere mensen op om sterker te staan. Wanneer de doelen van mensen of groepen te ver uit elkaar liggen, kunnen er spanningen of zelfs conflicten ontstaan.

Inhoud

Samenwerken is bijdragen aan een gezamenlijk resultaat door een optimale afstemming tussen de eigen kwaliteiten en belangen en die van een groep. Samenwerking levert veel op. Tegelijkertijd zien leerlingen in de actualiteit ook polarisatie, in de politiek en in de media. Iedere dag worden we geconfronteerd met het wij-zij denken.

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij gaat het over belangen en over vormen van samenwerking, zowel in het dagelijks leven als in de internationale politiek of binnen bedrijven. Welke vormen van samenwerking zijn er? Hoe succesvol of minder succesvol verliepen samenwerkingsverbanden in het verleden en welke aanleidingen en oorzaken waren er voor de conflicten die ontstonden? Nieuwe vormen van samenwerking en conflicten werden soms kantelpunten op politiek, economisch, sociaal-cultureel en demografisch terrein. Dat geldt voor het verleden, voor de actualiteit en de toekomst.

Leerlingen ontdekken op welke manieren doelen en belangen leiden tot samenwerking en conflict. Ze leren zich daarbij te verplaatsen in de motieven van betrokkenen om samen te werken dan wel om conflicten aan te gaan. Leerlingen worden uitgedaagd om zelf een of meerdere afgewogen positie(s) in te nemen ten aanzien van vormen van samenwerking en conflicten, zonder daar direct deelgenoot van te hoeven zijn.

Brede vaardigheden

De belangrijkste brede vaardigheden zijn zelfregulering, samenwerken en communiceren.

Grote Opdracht 12 – Technologie helpt ons meestal verder

Technologie

Relevantie

In het dagelijks leven en in het werk wordt technologie volop gebruikt. Technologie is herkenbaar in veel producten om ons heen. Technologie is geen natuurverschijnsel, maar wordt volledig bepaald door mensen, zowel individuen als samenlevingen en culturen. Technologische ontwikkelingen zijn van alle tijden en beïnvloeden de samenleving toen, nu en in de toekomst. Technologie is onlosmakelijk verbonden aan de ontwikkeling van de mens en de vooruitgang van de samenleving.

Inhoud

Voor het leergebied Mens & Maatschappij is het van belang te weten welke betekenis technologie heeft in het leven van mensen en dat technologie voortkomt uit behoeften en mede wordt bepaald door waarden en doelen. Dit kunnen morele waarden en doelen zijn, maar ook waarden en doelen die met milieu, menswaardigheid, schoonheid of economie te maken hebben. Verder is het relevant om te weten dat menselijke keuzes in technologische ontwikkelingen vanuit het individu kunnen komen, maar ook vanuit een groep, een organisatie of vanuit de politiek.

De effecten van technologie zijn vaak onvoorspelbaar. Niemand weet bijvoorbeeld wat de grenzen zijn van kunstmatige intelligentie en wat de invloed ervan zal zijn op de toekomstige samenleving.

De mens maakt op dit moment keuzes die gevolgen hebben voor toekomstige generaties, onder meer waar het gaat om klimaat, milieu, grondstoffen en de verdeling van voedsel en energie. Niet alles wat mogelijk is, is echter ook wenselijk (ethische vraag). Hierin heeft ieder mens ook een persoonlijke verantwoordelijkheid te nemen en afwegingen te maken. Bijvoorbeeld als het gaat om het zorgvuldig omgaan met de mogelijkheden van sociale media en de vraag of robotisering een oplossing kan bieden voor eenzaamheid onder ouderen.

Brede vaardigheden

Technologie en de manier waarop technologie gebruikt wordt, komt terug in de vervolgopleiding of studie en in het toekomstige beroep. Dit sluit aan bij de brede vaardigheid Oriëntatie op jezelf, je studie en loopbaan. Kritisch denken is van belang om de morele vraag te stellen of en hoe technologie en technologische ontwikkelingen nodig en wenselijk zijn.

CONSULTATIEVRAGEN

Ontwikkelteam Mens & Maatschappij vraagt uw feedback op de grote opdrachten. In de periode tot 14 november 2018 kunt u uw feedback geven via www.curriculum.nu/feedback. Het ontwikkelteam zal uw feedback gebruiken om de grote opdrachten bij te stellen en uit te werken naar bouwstenen tijdens de volgende ontwikkelsessie in december. Uw feedback is zeer gewenst, alvast bedankt!

Onderstaand vindt u de consultatievragen:

Doelgroep algemeen

1. In hoeverre beschrijven de grote opdrachten gezamenlijk de essentie van het leergebied? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe en geef eventueel aan welke opdracht niet tot de essentie behoort.
2. Welke grote opdracht of welk thema ontbreekt? Licht uw antwoord toe.
3. Welke twee opdrachten passen het best bij het leergebied M&M? Noem in uw antwoord eerst de titel van de grote opdracht(en) en licht uw antwoord toe.
4. Welke twee opdrachten passen het minst goed bij het leergebied M&M? Noem in uw antwoord eerst de titel van de grote opdracht(en) en licht uw antwoord toe.
5. In hoeverre sluiten de grote opdrachten aan bij de drie hoofddoelen van onderwijs (kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming)? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.
6. In hoeverre zijn de grote opdrachten geschikt voor uw onderwijssector? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe vanuit uw onderwijssector.

Doelgroep vervolgonderwijs

7. In welke mate sluiten de grote opdrachten aan op het vervolgonderwijs? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe vanuit uw onderwijssector.
8. In welke mate sluiten de grote opdrachten aan bij oriëntatie op studie en beroep/loopbaan? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

Doelgroep maatschappij en bedrijfsleven

9. In hoeverre herkent u de inhoud en uitgangspunten uit de visie van het ontwikkelteam in de grote opdrachten? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed).

Doelgroep algemeen

10. In hoeverre bieden deze grote opdrachten mogelijkheden voor samenhang met andere leergebieden? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed).
11. In hoeverre is er een goede balans gekozen tussen de samenhang binnen het leergebied en de afzonderlijke vakken? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.
12. In hoeverre vormt de gehele set grote opdrachten een samenhangend geheel? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.
13. In hoeverre zijn de brede vaardigheden voldoende zichtbaar in de complete set grote opdrachten. Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

Doelgroep leerlingen en ouders

14. Welke drie grote opdrachten (van de 12) vind je het belangrijkste? Noem in je antwoord eerst de titel van de drie grote opdrachten en leg je antwoord uit.
15. Welke drie grote opdrachten (van de 12) vind je helemaal niet zo belangrijk? Noem in je antwoord eerst de titel van de drie grote opdrachten en leg je antwoord uit.

BIJLAGE 1: BIJGESTELDE VISIE OP HET LEERGEBIED MENS & MAATSCHAPPIJ

Dit document beschrijft de visie op het leergebied Mens & Maatschappij. Deze visie is door het ontwikkelteam Mens & Maatschappij opgesteld tijdens de eerste ontwikkelsessie in maart en aangescherpt tijdens de tweede ontwikkelsessie in mei, op basis van de ontvangen feedback. Tijdens de derde ontwikkelsessie in oktober is de visie enigszins aangevuld (tweede en derde alinea van de paragraaf M&M en de drie hoofddoelen van onderwijs). In de consultatieverslagen (na de tweede en derde ontwikkelsessie) licht het ontwikkelteam Mens & Maatschappij toe welke keuzes zij hebben gemaakt bij het verwerken van de feedback.

Inleiding

Deze visie betreft het leergebied Mens & Maatschappij voor zowel het primair onderwijs (po) als het voortgezet onderwijs (vo). Het leergebied gaat over de relatie tussen de mens en zijn (maatschappelijke) omgeving, hier en daar – in het verleden, het heden en in de toekomst.

Vanuit de huidige doelen gezien, omvat het leergebied de kerndoelen 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'¹ (po), de kerndoelen 'Mens en maatschappij' (onderbouw vo) en de eindtermen van de schoolvakken aardrijkskunde, economie en bedrijfseconomie, filosofie, geschiedenis, maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen (bovenbouw vo).

Scholen zijn autonoom om op basis van eigen onderwijskundige en organisatorische keuzes invulling te geven aan het leergebied M&M

Het leergebied Mens & Maatschappij

Het leergebied Mens & Maatschappij kijkt naar de wereld als leefomgeving van de mens en de mens als onderdeel van die wereld. Door vanuit meerdere perspectieven (historisch, economisch, geografisch, filosofisch en maatschappelijk) naar de soms complexe en steeds veranderende wereld om hen heen te kijken, leren leerlingen die wereld te begrijpen. M&M biedt kennis en vaardigheden als handvatten om ontwikkelingen, verschijnselen en vraagstukken niet alleen te begrijpen, maar erover ook een mening te vormen, die te waarderen en te beoordelen. Met dit als basis kunnen leerlingen in voorkomende gevallen weldoordachte keuzes van persoonlijk en algemeen belang maken. Tevens draagt het leergebied eraan bij dat leerlingen begrip krijgen voor de wijze waarop mensen in andere tijden of op andere plaatsen hun keuzes gemaakt hebben of maken.

Het leergebied sluit aan op de interesses, leefwereld en ontwikkelingsfase van de leerling maar stopt daar niet. M&M beoogt leerlingen met nieuwe werelden in contact te brengen, om vanuit nieuwe perspectieven te leren kijken en om vragen op te werpen. Het is van belang om de buitenwereld (het terrein van het leergebied) letterlijk en figuurlijk de klas in te brengen, maar ook om met leerlingen de buitenwereld (de omgeving, nationaal of internationaal) in te trekken.

---

¹ 'natuur en techniek' valt bij curriculum.nu onder het leergebied Mens & Natuur

Door het leergebied M&M ontwikkelen leerlingen een brede en genuanceerde kijk op en persoonlijke betrokkenheid bij de wereld om hen heen en zijn zij aan het eind van hun schoolloopbaan voldoende toegerust voor de volgende stap in hun persoonlijk en maatschappelijk leven.

Ontwikkelingen in de samenleving

Het leergebied M&M handelt over uiteenlopende (maatschappelijke) ontwikkelingen en verschijnselen zoals globalisering, pluriformiteit, identiteit, duurzame ontwikkeling en de invloed van technologie op onze samenleving. Iedere leerling krijgt er nu en in de toekomst mee te maken. Hij leert deze ontwikkelingen te begrijpen, zich er een mening over te vormen, te waarderen en te beoordelen.

Binnen M&M bieden de vakken, zowel afzonderlijk als in samenhang, diverse perspectieven waarmee leerlingen zich leren verhouden tot deze ontwikkelingen. Leerlingen leren bijvoorbeeld historisch en geografisch denken en redeneren, ontwikkelen zo historisch en geografisch besef en vormen zich een beeld van de wereld. Daarnaast leren ze keuzes te maken vanuit economisch besef, fundamentele (filosofische) vragen te stellen, ontwikkelen ze democratisch bewustzijn en doen ze kennis van de rechtsstaat op. De kernconcepten (belangrijke concepten en begrippen) binnen het leergebied en de afzonderlijke vakken vormen het gereedschap en de gemeenschappelijke taal waarmee de samenleving gekend en geduid kan worden.

De ontwikkelingen die aan de orde komen moeten verwonderen, prikkelen en zoveel mogelijk aansluiten bij de actualiteit en de narratieven (persoonlijke verhalen) van leerlingen. Dit zou uitgangspunt moeten zijn om te komen tot vakinhoudelijke keuzes en een dusdanige selectie van onderwerpen waardoor overlappendheid voorkomt en er ruimte blijft om onderwerpen uit te diepen. Binnen het leergebied kunnen metacognitieve vaardigheden sterk ontwikkeld worden. Die vaardigheden zijn tevens een vereiste voor toekomstbestendig onderwijs en een leven lang leren.

Mens & Maatschappij en de drie hoofddoelen van onderwijs

Binnen Mens & Maatschappij zijn kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming sterk verweven. Het terrein van het leergebied is immers de samenleving waarin de leerling nu en later zijn plek inneemt en hij als persoon tot ontwikkeling komt, en waarbij hij zich betrokken kan voelen. Door leerlingen te leren nadenken over verleden, heden en toekomst en hun rol daarin (vervolgopleiding, wonen en werken) draagt het leergebied bij aan het doeldomein kwalificatie. Hiervoor is een gedegen kennis van de wereld en beheersing van denkvaardigheden noodzakelijk. In het leergebied wordt er vanuit verschillende perspectieven naar informatie gekeken. Door middel van vakspecifieke benaderingen kan deze informatie systematisch worden omgezet naar kennis.

Binnen M&M gaat het over waarden, normen en cultuurkenmerken. Daarnaast gaat het om het begrijpen, vergelijken en waarderen van verschijnselen binnen de hedendaagse pluriforme samenleving. De leerlingen denken na over keuzes die in de samenleving worden gemaakt en de consequenties hiervan voor bijvoorbeeld interpersoonlijke relaties, internationale betrekkingen of duurzame ontwikkeling.

Door hen te begeleiden bij het zoeken naar en kritisch denken over waarheidsvinding en maatschappelijke ontwikkelingen, persoonlijke drijfveren, waarden, normen, motivaties en ambities draagt M&M bij aan de persoonsvorming van leerlingen. Het helpt hen bewust te worden van de eigen identiteit, autonomie, maar ook hun eigen grenzen en die van anderen.

Samenhang binnen het leergebied en daarbuiten

a. Samenhang binnen het leergebied

In een steeds complexere wereld is het van groot belang dat leerlingen worden toegerust om samenhang binnen en tussen de grote actuele (mondiale) ontwikkelingen en vraagstukken te zien. M&M is bij uitstek het leergebied waar leerlingen vanuit de diverse perspectieven inzicht krijgen in de wereldproblematiek, in ontwikkelingen vroeger en nu, hier en elders. Om leerlingen een eigen coherent en genuanceerd wereld- en mensbeeld te laten ontwikkelen, is het essentieel dat leerlingen leren hoe de verschillende (schoolvak)perspectieven op de werkelijkheid samenhangen. Daarom is het van belang dat er samenhang komt tussen de doelen van de verschillende M&M- vakken en verschillende leergebieden (zoals bij OJW in het basisonderwijs nu al samenhang is tussen de leergebieden M&M en M&N).

Hiermee worden de kennis en vaardigheden vanuit de verschillende disciplines betekenisvoller. Dit kan door brede Mens & Maatschappij-concepten te kiezen die vanuit verschillende (vak)perspectieven kunnen worden ingekleurd. Vakspecifieke kennis en vaardigheden worden niet uit het oog verloren; afzonderlijke vakbegrippen en vakvaardigheden blijven van belang.

De selectie van M&M-kernconcepten en vaardigheden kan (in po en vo) zorgen voor meer samenhang en minder overlap tussen de afzonderlijke vakken. Door leerlingen (dezelfde) concepten toe te laten passen in diverse maatschappelijke contexten kan ruimte gecreëerd worden. De benadering van actuele vraagstukken vanuit verschillende gezichtspunten werkt ook motiverend, appelleert aan de creativiteit van leerlingen en draagt bij aan het bereiken van meer diepgang. Deze benadering sluit aan bij ontwikkelingen in de samenleving en de behoefte van het vervolgonderwijs aan leerlingen die een multidisciplinaire wijze van werken kennen. In dit opzicht kan M&M bijdragen aan een betere (start)kwalificatie.

b. Samenhang tussen het Mens & Maatschappij en andere leergebieden

Samenhang met andere vakken en leergebieden is er op het gebied van de overstijgende vraagstukken. Zo is er overlap en zijn er veel raakvlakken, bijvoorbeeld:

- ...met Burgerschap wat betreft de thema's en aspecten democratie, rechtsstaat, maatschappelijke betrokkenheid, participatie, (zelf)redzaamheid, en identiteitsvorming;
- ...met Mens & Natuur wat betreft fysische aardrijkskunde en ethische vraagstukken. In po is er nu al een relatie met dit leergebied en de vakken biologie, natuur en techniek;
- ...met Digitale geletterdheid wat betreft omgaan met digitale informatie, de invloed van technologie op onze samenleving en economie en hoe je jezelf daartoe verhoudt;
- ...met Rekenen & Wiskunde wat betreft rekenvaardigheid bij met name economie en aardrijkskunde;
- ...met Nederlands als het gaat om formuleren en redeneren, meningsvorming, beoordelen, waarderen, informatie interpreteren, evalueren, spreek- en luistervaardigheid;
- ...met Kunst & Cultuur waar het gaat om cultuurgeschiedenis, culturele diversiteit en identiteitsvorming;
- ...met Bewegen & Sport wanneer het gaat om omgaan met anderen, jezelf kennen en manieren van denken en (praktisch) handelen.

c. Samenhang tussen (kennis en) vaardigheden in het leergebied M&M en brede vaardigheden

Gezien de belangrijke rol die M&M speelt bij de drie doeldomeinen van onderwijs is het vanzelfsprekend dat alle brede vaardigheden, in meer of mindere mate, erin aan bod komen. Het gaat echter nooit om vaardigheden alleen; kennis is altijd voorwaardelijk. Om leerlingen toe te rusten voor de maatschappij en ze te vormen tot bewust denkende,

handelende en keuzemakende burgers zijn enkele van deze brede vaardigheden van specifiek belang voor M&M: kritisch denken, sociaal-culturele vaardigheden, probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Deze vaardigheden zijn ook van belang met het oog op de doorstroming naar vervolgonderwijs (beroepsopleiding en hoger onderwijs).

Kritisch denken is nodig om vanuit meerdere perspectieven informatie te interpreteren, analyseren, evalueren en waarderen. Doordat leerlingen vanuit verschillende perspectieven culturen leren (h)erkennen en respectvol leren omgaan met andere visies, uitingen en gedragingen, en zich bewust leren worden van hun individuele en collectieve verantwoordelijkheid en handelen in de samenleving, worden bij M&M ook sociaal-culturele vaardigheden ontwikkeld.

Bij onderzoeksoopdrachten binnen M&M is veel aandacht voor probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Leerlingen signaleren niet alleen (grote en kleine) maatschappelijke problemen, maar werken ook aan oplossingsstrategieën en modellen om op basis daarvan besluiten te nemen.

Verbeterde doorlopende leerlijn en doorstroom

Het leergebied M&M moet zich meer dan nu het geval is richten op een betere doorstroom van het po naar het vo, binnen het vo (van onderbouw naar bovenbouw), en van het vo naar mbo, hbo en wo. Van jongs af aan komen leerlingen in aanraking met informatie vanuit de wereld om hen heen. De samenhangende perspectieven binnen M&M bieden de leerlingen in- en overzicht om zich een (evenwichtig) mens- en wereldbeeld te vormen. De samenhang binnen M&M moet vanaf het po tot en met de bovenbouw van het vo duidelijk aanwezig en herkenbaar zijn. Het benoemen van gezamenlijke concepten, brede en vakvaardigheden is dan een voorwaarde.

Voor een goede doorstroom van het po naar het vo, en binnen het vo is het belangrijk dat alle leerlingen op bepaalde momenten in hun schoolloopbaan duidelijk omschreven M&M -kennis en -vaardigheden beheersen. In de huidige onderwijspraktijk wordt na doorstroom naar vervolgonderwijs nog te vaak gestart op een lager dan gemiddeld niveau of wordt leerstof herhaald, om te zorgen dat alle leerlingen aanhaken. Dat doet geen recht aan het niveau waarmee veel leerlingen al instromen. Herhaling van reeds gekende leerstof motiveert niet en doet afbreuk aan efficiënt onderwijs. Daarom is een doorlopende leerlijn van belang, waarbij bij het formuleren van kerndoelen en eindtermen binnen de onderscheiden onderwijssectoren zoveel mogelijk rekening gehouden wordt met de verschillende kwaliteiten en competenties van de leerlingen.

BIJLAGE 2: BEGRIPPENLIJST

Bouwsteen	<p>Iedere grote opdracht wordt uitgewerkt in concretere onderdelen: de bouwstenen</p> <p><i>Bouwstenen laten zien welke kennis en vaardigheden leerlingen nodig hebben in het licht van de visie en Grote Opdrachten. Iedere bouwsteen wordt uitgewerkt op vier niveaus (po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw, vo-bovenbouw).</i></p>
Concept geformuleerd	<p>Belangrijk vakinhoudelijk begrip dat op een hoog abstractieniveau is</p> <p><i>Concepten zijn de basis- of grondbegrippen, zoals principes, beginselen, theorieën, ideeën, beelden, wetten, structuren of systemen, die basis en kader vormen voor de kennisopbouw in een discipline. (bijvoorbeeld: macht, identiteit).</i></p> <p><i>Varianten: vakconcepten (kenmerkend voor een schoolvak), vakoverstijgende concepten (kenmerkend voor een leergebied of meerdere leergebieden).</i></p>
Kernconcept	<p>Een belangrijk verbindend concept binnen een leergebied.</p> <p><i>Wordt algemeen gezien als een essentie van het leergebied. Toch is het mogelijk dat niet ieder schoolvak op dezelfde manier aankijkt tegen het kernconcept. Op dit abstracte niveau zijn 'kernconcepten' en 'abstracte contexten' moeilijk van elkaar te scheiden: 'macht' is zowel een abstracte context (situaties waarin macht een rol speelt) als een kernconcept (vormen van macht, definities van macht, de ontwikkeling van...enz.).</i></p>
Context	<p>Betekenisvolle leeromgeving: letterlijk de plaats waar geleerd wordt maar ook de situatie waarin leerlingen leren (dit kunnen denkbeeldige situaties, gebeurtenissen, problemen, maatschappelijke vraagstukken, etc. zijn).</p> <p><i>Variant: abstracte context, een context die op een hoog abstractieniveau is geformuleerd, en daarmee praktisch samenvalt met een kernconcept. Er zijn vaak meerdere vak- of leergebieden nodig om grip te krijgen op deze context (zie ook: kernconcept).</i></p>
Denkwijze	<p>Manier van denken die belangrijk is binnen een vakgebied, schoolvak of leergebied.</p>
Grote opdracht	<p>De kernconcepten van het leergebied.</p> <p><i>De grote opdrachten beschrijven met elkaar de kern van wat leerlingen van uit het perspectief van het leergebied nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden). Ieder grote opdracht beschrijft de bijdrage aan de drie hoofdoelen van het onderwijs.</i></p>

Perspectieven	<p>Hier gebruikt als: bekeken vanuit een bepaald schoolvak (Ook wel genoemd: benaderingswijzen of invalshoeken).</p> <p><i>Binnen de schoolvakken wordt perspectieven gebruikt in de zin van 'invalshoeken' (bijvoorbeeld: kijken vanuit een 'politiek perspectief' of een 'economisch perspectief').</i></p> <p><i>Let op: deze definitie verschilt van de definitie zoals deze door Prof. Fred Janssen wordt gehanteerd. De definitie van Fred Janssen past beter bij denkrichting denkwijze.</i></p>
Samenhang	<p>Beschrijving van gemeenschappelijkheid, inzichtelijk maken van aspecten die elkaar versterken of aanvullen.</p> <p><i>Varianten: horizontale samenhang (tussen schoolvakken of leergebieden), verticale samenhang (doorlopende leerlijnen tussen sectoren: po-vo).</i></p>
Vaardigheid	<p>Activiteiten of werkwijzen die geoefend en toegepast kunnen worden en waar een leerling zich in kan ontwikkelen (zoals kaartlezen of grafieken maken); dat kunnen ook 'toepassingen van denken' zijn (zoals: een redenering maken of ontwerpen).</p> <p><i>Varianten: vakvaardigheden (kenmerkend voor een schoolvak), vakoverstijgende vaardigheden (kenmerkend voor een leergebied of meerdere leergebieden), brede vaardigheden (generieke vaardigheden: a) manieren van denken en handelen, b) manieren van omgaan met anderen en c) manieren van jezelf kennen).</i></p>
Vakbegrip	<p>Binnen een schoolvak gebruikt begrip.</p> <p><i>Variant: er wordt ook wel gesproken over vaktaal, de taal die leerlingen gebruiken als ze met het schoolvak bezig zijn. Idealiter gaan leerlingen vakbegrippen ook gebruiken in de omgangstaal.</i></p>
Vakconcepten	<i>Zie concepten</i>
Vakinhoud	Leerstofeenheden (kennis, vaardigheid of een combinatie) die behoren tot een schoolvak.
Visie	<p>De visie geeft aan wat het leergebied bijdraagt aan- en wat belangrijk is voor leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs met oog op hun leren, werken en leven in de toekomstige samenleving.</p> <p><i>De visie geeft onder meer een afbakening van het leergebied (inhoud en reikwijdte); hoe het leergebied kan bijdragen aan de drie hoofddoelen van onderwijs (kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming); wat de samenhang is tussen de disciplines binnen het binnen het leergebied; wat de samenhang is met andere leergebieden; wat de samenhang is tussen brede vaardigheden en de kennis en vaardigheden in het leergebied.</i></p>

BIJLAGE 3: BRONNENLIJST

Boxtel, C. van, Boersen, M., Mulder, B.J., Nieuwelink, H., Riessen, M. van, Steenstra, C., & Straaten, D. van. (2009a). *De kennisbasis nader bekeken. Een analyse van de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Boxtel, C. van, Bulthuis, H., Goudsmit, H., Hooghuis, F., Mulder, B.J., Smulders, P., Stam, C., ... & Weme, B. de (2009b). *Vakintegratie in de mens en maatschappijvakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Bruning, L., & Michels, B. (2013). *Concept-contextvenster: Zicht op de wisselwerking tussen concepten en contexten in het bèta-onderwijs*. Enschede: SLO.

Curriculum.nu (2017): *Technologie in de leergebieden: Advies over de positie van Techniek en Technologie in primair en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Curriculum.nu (2018): *Handreiking brede vaardigheden*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Gelinck, C., Noordink, H., Kaap, A. van der, Marsman, P., Visser, A., Elzen, M. den, ... & Sikkes, M. (2017). Mens en maatschappij. In E. Folmer, E. Koopmans - van Noorel, & W. Kuiper (Reds.), *Curriculumspiegel* (pp. 292-342). Enschede: SLO.

National Council for the Social Studies (2013). *Crosscutting concepts*. Silverspring, Ma: NCCS.

<http://www.nextgenscience.org/sites/default/files/Appendix%20G%20-%20Crosscutting%20Concepts%20FINAL%20edited%204.10.13.pdf>

Graft, M. van, Klein Tank, M., & Beker, T. (2016). *Wetenschap & technologie in het basis- en speciaal onderwijs: Richtinggevend leerplankader bij het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Enschede: SLO.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerdoelen primair onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OCW.

National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Washington D.C.: National Academies Press.
<http://www.nextgenscience.org/>

National Council for the Social Studies (2010). *National Curriculum Standards for Social Studies: A Framework for Teaching, Learning, and Assessment*. Silverspring, Ma: NCCS.
<https://www.socialstudies.org/standards/curriculum>

Onderbouw-VO (2006). *Karakteristieken en kerndoelen voor de onderbouw*. Zwolle: Onderbouw-VO

SLO (2017). *Mens & maatschappij: Vakspecifieke trendanalyse 2017*. Enschede: SLO.

Tuithof, H. (red.) (2018). *Wat werkt als je samenwerkt: Voorbeelden van samenwerking tussen gammavakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.